

CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ DIN BANAT LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (DESCRIEREA LUGOJULUI LA ANUL 1862 — MANUSCRIS DE ȘTEFAN MOLDOVAN)

Preocupările accentuate de ordin istoric ale intelectualității bănățene românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea își găsesc justificarea în ideea luptei pentru emancipare socială și națională, într-un moment în care revoluția de la 1848 nu reușise să rezolve această problemă, iar dincolo de Carpați s-a făcut un mare pas înainte prin realizarea Unirii în anul 1859. Istoria devine în perioada amintită un suport pe care se fundamentează argumentele necesare afirmării națiunii române și orice încercare în domeniu, indiferent de valoare, constituie un factor de progres.

În Banat Nicolae Stoica de Hațeg, Damaschin Bojincă, Tincu Velia, Vasile Maniu pun bazele unei istoriografii bănățene, în cadrul căreia, fără a se ridica la aceeași valoare, se pot integra Gheorghe Popovici, Patriciu Dragalina, Iuliu Vuia, Ștefan Moldovan, aplecați deopotrivă spre studiul trecutului neamului românesc din Transilvania și Banat.

Există în perioadă o înclinație spre istoria locală, motivată de accesibilitatea documentației și de lacunele cunoașterii trecutului, care servește istoricului pentru exaltarea aspirațiilor prezentului. Pe această linie Ștefan Moldovan este primul din pleiada amintită, care încearcă în anul 1862 (plătind tribut iluminismului) să realizeze o istorie a orașului Lugoj, în paralel cu publicarea unor colecții de documente particulare, referitoare la istoria Transilvaniei.

Ștefan Moldovan s-a născut în comuna Cicudul de Cîmpie, comitatul Turda. Studiile normale și gimnaziale le-a terminat la Cluj, urmînd în continuare filozofia și teologia la Liceul și Seminarul din Blaj, unde începînd din anul 1837 a funcționat ca profesor de matematică. În anul 1838 a fost hirotonisit preot și numit paroh în Ghiriș, rămînînd aici pînă în 1847, cînd devine prototop la Mediaș¹. Din această epocă datează primele sale studii asupra unor documente istorice în limba latină, aflate în colecția contelui Iosif Kemény, pe care le copiază și le publică ulterior (1855—1884), în revistele timpului „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, „Gazeta de Transilvania“ și „Transilvania“², cu scopul „ca asia cunoscîndu-se și romanii pe sine și trecutul lor, se scape din anii prunciei și din statutulu somnuros să se trezească“³. Ca membru al ASTREI s-a alăturat aceluia care chemau istoria în sprijinul unor deziderate politice și a întreținut relații strînse cu Timotei Cipariu și Gheorghe Barițiu, cărora le-a predat parte din documentele co-

¹ Dieceza Lugojului, *Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 127.

² *Ibidem*, p. 128.

³ „Transilvania“, nr. 4, din februarie 1864, p. 68.

piate, subliniind importanța lor pentru cunoașterea organizării politice a românilor din Transilvania și Banat, în perioada evului mediu⁴. După criteriile științifice, din multitudinea colecțiilor contelui Kemény, Ștefan Moldovan a ales pe cele considerate reprezentative pentru istoria poporului român (între anii 1096—1576), adunându-le într-un volum manuscris pe care l-a prevăzut cu indice alfabetic⁵.

De la Mediaș, după un scurt popas în Hațeg (1852—1857), se va stabili definitiv în Lugoj, dedicându-se cu pasiune istoriei. Sesizând importanța Lugojuului ca străvechi centru românesc în istoria Banatului, Ștefan Moldovan a realizat necesitatea întocmirii unei istorii românești a orașului, o istorie care să prezinte evenimentele de pe poziția intereselor poporului român. Istoria rămasă în manuscris, intitulată „Descrierea Lugojuului la anul 1862“, cunoscută din copii mai mult sau mai puțin fidele, cuprinde 20 file, inclusiv foaia de titlu pe verso-ul căreia autorul își motivează intenția „... acest loc din străbuni pentru națiunea română celebru și după nume din antichitasacru, n-am știut cu ce se me deoblig mai întâi, decît că din fântînile istorice care pînă aici am putut avea la mână și carele'n deosebi tractează despre Banatul Timișan, cum sunt Griselini, Timișana Schwieker ș.a.; precum și din alte consemnațiuni fide-demne, se adnotez în ordine cronologică tote acele evenimente mai memorabile cari le am aflat a se ținea de Lugoj, sau a'l cuprinde și pre acesta mai de aproape în sinul lor“⁶. Pe lângă lucrările menționate, autorul folosește și unele documente inedite din colecția mai sus amintită, la care adaugă date pe care le cunoaște personal, în calitate de contemporan al evenimentelor. Istoria sa are ca subtitlu „Descrierea Lugojuului, Istorică, Geografică și Statistică în anul 1862“ și este structurată în două părți: „Trecutul Lugojuului“ și „Prezentul Lugojuului“. Pentru prima parte este caracteristică întrebuintarea documentelor și apelul la istoriografia anterioară, în timp ce partea a doua se bazează în cea mai mare parte pe mărturiile scrise și nescrise le timpului său, fapt care conferă lucrării un anume caracter de cronică.

„Trecutul Lugojuului“, urmărește în ordine cronologică, evenimentele mai însemnat din istoria orașului între anii 1089—1862. Semnificativă în domeniul stăpînirii meșteșugului istoric este integrarea istoriei orașului în istoria Banatului, ca și legătura acestuia cu celelalte provincii românești, pe ideea subînțeleasă a unității naționale. Cu excepția părții de început al cărei motto este redactat într-o latină incorectă și în care autorul vrea să dovedească vechimea orașului încă din timpul stăpînirii romane, aducînd argumente de ordin toponimic și tradițional fără temei real (pe linia unor reminiscențe iluministe) se tratează în amănunt aspectele istoriei politice și militare a Lugojuului pe tot parcursul evului mediu, pînă în epoca modernă la care se oprește în anul 1862. Deși caracterul succesional dă la un moment dat lucrării un aspect de

⁴ *Ibidem*, nr. 6 din martie 1869, p. 61.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojuului în anul 1862*, p. 2, manuscris autograf în cernelă, inv. 19, în Colecția de documente a ML.

jurnal⁷, autorul nu izolează istoric evenimentul, pătrunzînd pe alocuri în problematica economico-socială pe care o comentează și interpretează. Ideea consemnată în istoriografie, a socialului implicit, independent de voința celui care scrie⁸, nu-și găsește decît parțial aplicarea vizavi de lucrarea prezentată, în care intervenția autorului în domenii se face cu bună știință. În acest sens pentru epoca lui Matei Corvin, apreciată de mare înflorire economică, Ștefan Moldovan concluzionează: „Însă de aici înainte se strămută starea cea fericită a populațiunii din Lugoj din preună cu a țării tot spre mai rău⁹. Starea la care se face referire, apare ca rezultat al cumei din 1509 și a războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja, în a cărui relatare surprinde esența politicii de asuprire socială a maselor de către nobilimea maghiară „...apoi sau dus la Timișoara într-ajutorul lui Batori, de au învins și au împrăștiat pre impresurători și au pus capăt rescularii aceleia, cu omorul lui Dosia și a 40.00 țerani, dar au pus și început suferințelor celor amarea șerbitei țeranilor în decurs de preste 400 ani durătoare¹⁰. Exemplul nu este singular, stratificarea socială este sesizată și în descrierea aspectului vechii cetăți a orașului. După pacea de la Karlovitz din anul 1699, în urma căreia cetatea Lugoșului a fost dărîmată, autorul într-un tablou antitetic, trecut-prezent, scrie următoarele: „Unde dacă mai de mult au fost curți pompoase întărite cu muți și turnuri și înfundate cu avuții, între carele reședeau domnii districtului Lugoj, după aceia banii Banatului Timișan și Isabela Regina...; acolo acuma în niște căsuțe slabe mai cu samă din lemn clădite și una lîngă alta îndesuite se scutesce o mare parte a seracilor opidului acestuia¹¹. Prima parte a lucrării are o finalitate politică, înregistrînd luptele purtate de români în decursul veacurilor pentru păstrarea privilegiilor conferite în cadrul independenței naționale. O nouă etapă în istoria orașului ca și în istoria întregului Banat este considerată „administrațiunea țării“ de către guvernatorul Claudiu Florimund Mercy în timpul căruia, începînd din anul 1718 Lugojul a fost colonizat cu germani. În această perioadă se observă o ușoară înflorire economică: „Mai încolo a dispus: sădirea viilor mai cu seamă la Lugoj și Verșeț, altoirea pomilor, prășirea bucatelor, de mai multe specii cu economie mai rațională; precum și cultura mătăsii¹², care marchează începutul unei epoci de prosperitate a Lugoșului, întreg secolul al XVIII-lea, fiind prezentat cu schimbări radicale în viața social-economică a Banatului.

Dacă „Trecutul Lugoșului“, ca prim capitol al lucrării, prezintă interes în privința cunoașterii evoluției istoriografiei bănățene, cel de-al doilea joacă rolul unui document pentru cercetătorul actual al istoriei orașului, fără a se neglija însă nici celălalt aspect. Spre deosebire de prima parte, „Prezentul Lugoșului“ este împărțit în mai multe subcapi-

⁷ Începînd cu datele prezentate pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, Ștefan Moldovan folosește *Repertoriul istoric a lorașului Lugoj*, scris de Ioan Boros.

⁸ P. Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. VII.

⁹ Ștefan Moldovan, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

¹² *Ibidem*, p. 18.

tole cu titluri distincte, corespunzătoare problemelor prezentate. Aici se găsesc date referitoare la așezarea geografică a orașului, condițiile de sol și climă, suprafața, populația, instituțiile culturale și de binefacere.

Populația orașului apare structurată după diferite criterii; naționalitate, starea civilă, ocupații, mișcarea populației, estimându-se în anul 1862 la „11.000 anime”¹³ dintre care majoritatea erau români. Datele statistice relevante de autor prezintă o deosebită importanță pentru cunoașterea situației materiale a populației, raportată la profesiunile exercitate. Reiese astfel ponderea tot mai mare pe care o cîștigă mica burghezie, alcătuită din meseriași, suport a dezvoltării acelei intelectualității și a celor oameni politici, din rîndul cărora se va forma pînă la finele secolului al XIX-lea o adevărată școală națională în domeniul istoriei, muzicii și literaturii.

În subcapitolul clasificării populației după stare și modul vieții rîii „dileri” relevă începuturile unui proletariat agricol, care începe acum să se dezvolte. Pentru capitolul dezvoltării vieții culturale a orașului, redusă la instituțiile de învățămînt, prezintă interes cunoașterea caracterului exclusiv confesional al învățămîntului. Din punct de vedere al dezvoltării economice, prezentarea statistică a avuției mobile și imobile, permite stabilirea unor deosebiri în ceea ce privește exercitarea îndetnicirilor legate de agricultură și creșterea animalelor, mai accentuată în Lugojul românesc, față de Lugojul german, unde întîlnim mai mulți meșteșugari, situație care se uniformizează în anul 1793, prin unirea celor două părți ale orașului.

Sesizînd legătura dintre economie și celelalte sectoare ale vieții sociale și culturale, sub raport condițional, autorul exprimă în încheierea lucrării nădejdea în prosperitatea și ascensiunea culturii naționale pe bazele unei noi dezvoltări economice. Este de presupus idealul națiunii române, care pentru a se dezvolta, avea nevoie în condițiile mijlocului de secol de libertate și independență națională.

Cu toate minusurile specifice în cea de a doua parte a lucrării, care se manifestă mai mult sub raportul interpretării „Descrierea Lugojulului la anul 1862”, reprezintă prima istorie a orașului scrisă în limba română. Prin apelarea la documente și folosirea aparatului critic, Ștefan Moldovan se poate alătura istoricilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea, chiar dacă lucrarea sa nu se ridică la nivelul unor generalizări de valoare. Așa cum în istoria Banatului se poate vorbi de o istorie a Lugojulului, tot astfel în istoriografia bănățeană se poate vorbi de o istoriografie lugojană și formularea nu este pretențioasă dacă ne gîndim la Vosile Maniu, Gheorghe Popovici, Ștefan Moldovan. Trecînd peste primatul acestei încercări de istorie locală, trebuie să relevăm că lucrarea depășește importanța unui simplu manuscris, constituind un important izvor documentar pentru secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Este prima lucrare de interes istoric local, românesc, care a urmărit să scoată în evidență importanța poporului român de pe aceste meleaguri.

LUMINIȚA WALLNER—BĂRBULESCU

¹³ *Ibidem*, p. 30.

ANEXA

DESCRIEREA LUGOJULUI*

I. *Trecutul Lugoșului*

Numele „Logoș” sau mai bine „Lugoș” se vede a fi identic cu numele latin „Lucus” carele bătarcă devine de la „lucendo” = a lumina totuși însemnează pădure deasă neatinsă întru carea nu străbate lumina soarelui.

Acest fel de păduri dese lângă templurile Deilor așiedate, se consacră și așa se socote „loc sint”; și apoi nóptea la lumină de foc se aduc oblate (jertfe) Deimei caria sau dedicat.

De aci din aceste păduri sacre nu era ertat nimănu sub perderea vieții a tăia lemne fără numai prin „conlucrare” adevă mai întâiu „în piaculum”: sacrificind un porc. După cum ne-au lăsat scris Cato de re Rustica. Despre această memorează și Pliscius (L. 17 c 18) iară P. Ovidiu (L. 3 Amor Fleg. 12) așa zice:

„Stat vetus et densa praemobilus arbore Lucus
Aspice, concendes Numinis esse locum“

Numele dară arată că Lugoșul ar avea inceputul din timpurile cele vechi a domnirii romane aici în această parte a Daciei Traiane „Ripensis” numită încă de cind era mai cu samă păgini, și că pe lângă Templul, căci a fost dedicat Lucus, ar fi fost aproape și locuințe omenesci, — comunitate cetățenească liberă, — care au dat început comunității Lugoșului, în cît aceasta din întunericul anticității se pôte deduce.

Atâta totuși, despre Lugoș se știe, cum că în vechime n'a fost în locul de acum, ci cale una orămai în sus pe partea stîngă a Timișului, unde e acum satul „Lugoșel“.

Mai încolo, cumcă, după sistema colonisatiunei Romane, Lugoșul a debutat să fie un loc consideraver între cetatea Timiscum¹ la satul Zsupa de astăzi, în fața confluinței apelor Bistra și Sebeșiu de unde are numele și apa Timișului, unde a fost așezat un despărțământ din Leghiunile pentru apărarea Daciei destinate; (vedi D. Sprunner“ Obis anti uis“ Tab. 17. Edit. Gotha 1855) și între (Aixi) iarăși stațiune militară, unde e astăzi satul Furluc, carele a fost așezat în cotul dincócea liniilor de munți ce se pogóra în câmpeia cea mare a Banatului, și până în Dunăre.

Iară că Lugoșul pe timpul venirii maghiarilor fost în floare, arată că aceia împreunare, că de la dēnsu sau numit districtul. Despre carele sub regii Arpadiani mai de multe ori se face mențiune.

Câte variațiuni a întâmplărilor, mai multe rele ca bune au trecut preste această comunitate nu sum în stare din vechime a le însemna; ci mai întâi aduc înainte a. 1089 când cumanii sub ducele lor Copulc după ce au devastat partea de jos a Ungariei, sau adunat la olaltă aici

* Sînt prezentate cîteva fragmente considerate semnificative din manuscris.
1. Cetate Timiscum unii a aóază mai jos la satul Cavarán.

la apa Timișului, până când S. Ladislau regele la Pogănesci — comunitate din sus de Lugoj — pe neașteptate și de aceia au fost în număr mai mare. i-au încunjurat și i-au bătut, căci atunci câte a suferit Lugojul, și de istoria nu ne-au însemnat din starea întâmplării aceia lesne se poate cunoște.

Și după aceia se vede că iarăși sau întrămat acest ținut: pentru că la anul 1151, rumpându-se pacea între Geza II regele Ungariei și Manuil Comenul împăratul Bizanțului; acesta în fruntea armatei sale a pornit asupra magiarilor și pe Boriciu cu un corp de armată l'a trimis în această parte a Ungariei, unde e muntele Temeșiu, carele aici veni și înconjură, și pradă satele acele mari, și întinse din cauza mulțimei locuitorilor, și pline de averi, între care sate se poate număra și Lugojul; căci alt munte nu poate fi al Timișului decât cel din dreptul apei Timisui.

Sub regele Ștefan al V-lea la a. 1206 între 8 districte ale Banatului se memorează și al Lugojului.

Însă la a. 1241 Mongolii/Tătari sub conducerea lui Cadam (alias Cottan din seminția lui Iezdan) când din Transilvania pe Mureș în jos au intrat în Banat, fără îndoială și Lugojul dimpreună cu acelea lalte comunități l-au pustiit cu totul. Și așa cu probabilitate putem întări rădimați și pe tradițiune carea s'au păstrat până azi în gura poporului cumcă locul unde e acum satul Lugojel a fost până atunci Lugoșul cel vechi.

Pentru că Bela al II-lea după această înfricoșată pustiire a regatului seu, ca al doilea regenerativ la a. 1242 a demandat magistrului Laurentiu Comitelui de Cheve și Crasso (pe canalul Timon îl opinează a fi „de Hedervár“ că în Banat pentru apărarea țării să întărească (fortifice) Mihaldula sau Mehadia. Caransebeșul, Lugojul lângă apa Temeș, Lippa lângă Mureș s.a.

După aceasta preste una sută de ani, adecă la a. 1365 Regele Ludovic I pornind în luna lui aprilie cu armată din Buda pentru mai mare ușurătate a străpunerii aceia pe uscat, și preste ape au trecut prin Lippa, și prin Lugoj . . . în Bulgaria.

Acest rege în a. următor 1366. 25 iulie a esmis scrisore prin carea demândă, că din sistrictile Crasso și Cheve se se prindă toți preoții slavi din ritul grecesc, iară comiții supremi făcând în uisițiunea asupra lor pre cei ce au învețat asupra S. Biserici din Toma se-i scotă din țară, iar în locul lor se aducă alți preoți catolici din Dalmația cari ar ști limba poporului.

Aici e de însemnat cumcă: pe timpul acesta locuitorii districtelor Crășei și Timișioara erau toți români căci la a. 1373 tot aceste rege a demândat tuturor locuitorilor districtului Temesiu „Militibus, Nobilibus, Clientibus . . . Valachalibus“ ca de comitele Temesului Benedict Heom banu de atunci se asculte².

De aici între anii 1416 și 1420 în Cran. Ung. (P. II c. 18) aflăm îndemnat cumcă: Nicolae fiul lui Petru din Macedonia (sat rom. în Banat) ajutat

2. Schwicker p. 17 Czocznicg. II, 294.

de mai mulți ai sei amici, au bătut pe turci între ramii apei Timișului, în cât aceștia n-au putut străbate pînă la Lugoj.

Iară la a. 1442 Ioanne de Uniad pentru vitejiile sale dobîndind de la Ladislau al II-lea a fi comitele cetății Timișóra și a, tuturor locurilor întărite din partea de jos a Ungariei de odată sau și îngrijit, că pe lângă redicarea din fundament a fortăreței din Temișóra între alseb, și cetatea Lugojului se o renoiască.

Lugogenii de aici nainte ca subalterni acestui mare erou au luat parte la tote gloriosele învingeri ale lui Raportate de Turci; căci așa se exprimă și regele Ladislau collaționalele date lui Ioanne la a. 1453...

Între anii 1474—76 pînă cînd regele Matia în Boemia, și asupra imperatului Frideric sau luptat Alibeg Saria de repetiție ori au escurs preste Banat și prin Lugoj depradând pe locuitori.

Sub cei 25 ani de cărmuire fericită Banatului prin bunul Paul Chinezului, Lugojul încă a înflorit și sau întărit și poporațiunea lui a luat parte la strălucitele învingeri, cari Chinezul le-au raportat de turci tot deauna cu succes fericit. Însă de aici înainte se strămută starea cea fericită a poporațiuni din Lugoj dimpreună cu a țării tot mai reu.

Căci de la a 1509 la a 1511, tri ani întregi Ciuma s'a lătit peste Banat cu o furie ne mai cunoscută pînă aci, care a secerat în Lugoj și în tot Banatul mai mult ca 60.000 ômeni între cari a murit și comitele Timesi-anei Isaia de Som, cui a urmat Stefan Batori.

Sub acesta în a. 1514 nefericiții țărani sub conducerea lui Dosia resculăți asupra domnilor sei, trecând din Ungaria în Banat sau împărțit în două părți, și o parte a închis Timișóra, iară ceia laltă s'a așezat în Lager pe șesul Lugojului³. Inse Ioanne Zapolya, înaintea căruia au fost mers aceștia, ca se'l împedece a nu intra în Banat, după ce i-a respins cu tărie la porta de fer (la Zaicam) și de aici din lagăr încă i-au alungat și aici sau odichnit o zi cu trupele sale; apoi sau dus la Timișóra într'ajutorul lui Batori de au învins și au împrăștiat pre impresurători, și au pus capăt resculării aceleia, cu omorul lui Dosia și a 40.000 țărani, dar au pus și începutul suferințelor celor amarea șerbuteitei țaranilor în decurs de preste 400 ani durătore.

Înse după aceasta, Isabela regina iarăși devenind în posesiunea Banatului la a. 1551 cu datu din Alba Iulia în ziua înălțării Domnului tote privilegiile românilor din Lugoj din vechime preavute le-a întărit cu diploma specială anume: pentru credință, fidelitate și servituțile fidele, care fidelii sei Valachi nobili și tóta universitatea opidului Lugoj cu constanția le au servit maestății sale și fiului eu... după varietatea locurilor și a timpurilor. Intru aceia diploma au mai adus și un privilegiu nou ca se aibă orașul preste tot și fie care orașan în parte scut anumit constatator din lup înjumătățit pe la mijloc și așezat pe o corónă⁴.

3. Locul Lagerului și acum se cunosce sub vilele orașului de a dreapta drumului celui mare carele iasă cătră Făget. (Vedi B. Ôstósi la a. 1514.) — Este acest loc o parte din Balta Lată și de la a. 1848 în coce e cunoscut sub numele „Cimpul Libertății“.

4. Vedi Privilegiul întreg în dat. Crit. de Vas. Maniu p. 542—543.

În anul 1552, 30. Iulie, cădând Temisóra în mâinile turcilor și după dânsa prin predarea mizerabilă a lui Aldana și Lipa dimpreună cu alte puncte întărite din Banat; atunci partea de jos a Banatului a ramas Sandziac turcesc cu reședința în Timișóra iară ținutul Lugoșului, Caransebeșului și al Mahadiei dimpreună cu locurile dintre munți numite Cli-sura și Almașiul, pînă unde intră apa Carașului în Dunăre la Palanca nouă, s-au lăsat Isabelei reginei și s'a numit Banatul Timișan cu reședința Banatului în Lugoș.

Românii din acest ținut satui de jugul turcilor au trimis o deputație la Sig. Batori în fruntea căreia a fost vlădica lor cu numele Todor căroră Batori le-a dat un steag și le-a promis să-i va primi sub scutul seu.

Ei întorcîndu-se din Transilvania într-adevăr sau și resculat și au avut între capețenii pre unul Ioan din Lugoș și năvălind asupra turcilor, au făcut măcel mare între ei pre tot locul cât e între Panciova Horom și Verșețiu, însă mai pe urma la Becskerek — pentru neînțelegeri întresine — i-au învins Turcii; și pre cea mai mare parte dintre ei i-au ucis fără nici o cruțare, iară pre cei ce au scăpat cu fuga dimpreună cu Vlădica lor de la Ineu (Boroș Ienô) i-a primit Batori în Transilvania unde le-au și asemănat locuri de locuință.

Așia Sig. Batori s'a pus în spate de apărare întărind aici pe Stefan Baroczi. Acesta pre sub mână — prin fugari prefăcuți — a înșelat pre puncte principale din aceste părți se le fortifice în cât va putea mai pare.

După Bocskai la a. 1598 Banul Lugoșului și Caransebeșului Andrei Baroczi. Această pre sub mână — prin fugari prefăcuți — a înșelat pre Soliman Beglerbeg (cu câte două tuiuri) din Timișóra de au desfăcut obsidiunea Cienadului și au venit asupra Lugoșului; însă aici au primit cu o tărie îngrozitoare și în 7 Iulie a. acelaia după o înfrîngere deplin a armătei a fost silit cu un rest mic de miliție a fugi îndărăpt la Timișóra.

Împăratul Leopold prin pacea de la Carlovicz în 26 ianuarie 1699 avută a dobîndit Transilvania; iară Banatul a rămas în mana Turcilor cu aceia îndatorie că afară de Timișóra tôte cele lalte cetăți se se re-sipească — șteargă de tot în cât se nu mai pôtă deservi mai mult, ca puncte de apărare.

Atunci s'a respins și cetatea Lugoșului în cât astăzi peste suprafața pământului nu se mai află nici o urmă de muri, ba încă și din fundament partea de cătră apus s'a subsăpat prin apa Timișului încât astăzi o parte din aceia stă resturnată în alvia apei; altă parte au scoso unii și alții din grădinele sale, și o au vindut; iară celea lalte rămășițe se mai păstrează în pămînt, pentru aducere aminte că și în Lugoș a fost ore când va cetate.

Locu cetății acesteia din vedere arată că însăși cetatea n'a fost mai mare de cît 80 orgii în lungime, și atâtea în lățime și că la cornul de jos de cătră apus a avut un turn mai înalt și că fundamentele nu's gróse de 1 orgie; însă au fost înconjurate cu șanțuri și tării de apărare iare acum sunt umplute cu pămînt.

Astăzi pe cetate se întind curmeziș dela apă până la ulița cea mare „Timișorii numită“ două ulcioare mici, și alta cruciș le îmbină și au numele „Pe cetate“.

Unde dară mai de mult au fost curți pompoase întărite cu muri și turnuri și înfundate cu avuții întru carele resedau domnii distructului Lugoj; după aceia Banii Banatului Timișan și Isabela regina și au peterecut cu îndestulare; acolo acuma în niște căsuțe slabe mai cu seamă de lemn clădite și una lungă alta îndesuită se scutesce o parte a seracilor opidului acestuia.

Iară după căderea Belgradului în mânilor Austriace la 18 Aug. 1717 întâmplată și după urmata din această pace de la Passarovicz în 21. iulie 1718 subscrisă, Banatul Timișan din nou a venit pe partea Cesarelui.

De atunci și pînă acum ținutul între Mureș, Tisa și Dunăre de una lature, și între munții Carpaților de alta lature închis s'a numit neîntrerupt Banatul Timișan.

Iară administrațiunea țării s-a concredzut Comitelui Claudiu de Mercy.

II. Presentul Lugojului

Lugojul este opid sau oraș regia camera, în Banatul Timișan, provincia imperiului Austriac.

Are pozițiunea sa geografică sub gradul lungimei 39° și 35' și sub 45°40' ale lățimei, iară redicarea preste fața mării în defectul instrumentului măsurător s'am calculat la 2800.

Este așezat lingă apa Timișului de două laturi și se împreună ca un pod de lemn de 50 orgii de lung.

Partea de dreapta apei, sau cea de cătră resărit e mai mare și veche dela întemeierea lui; iară cea dea stînga apei sau de cătră apus, e numai de 150 ani, prin colonii germane, pe rînd așezate aici întemeiată. Pentru aceia în coci și Lugajul cel vechi se numesc: Românesc; iară cel nou; Germănesc (Nemțesc).

Situațiunea locului e o planiție foarte plăcută ochilor de trei laturi, cu nălțimi de dealuri și munți, care desfășoară o panoram maestica doamnă de penelul pictorului:

Poporațiunea orașului Lugoj

După conscripțiunea făcută în a.1803 s'au aflat atunci pe partea română 936 case și pe partea germană 180 case, cu 4.000 locuitori.

După una consenmațiune pregătită de D advocat Aloysiu Vlad, și în a.1851 Aug. împ. Fr. Iosif substernută era atunci în Lugoj preste tot 1407 case cu 8716 locuitori; dintre cari 2246 rom. cat.; 4370 neuniți; 269 luterani și 510 izraeliți.

Această poporațiune în prememorata carte „Handbuch... des Temeser Banates etc” la a.1855 e pusă așa

a) în Lugojul Românesc	6583 inime
b) în Lugojul German	1790 inime

Însă după conscrierea „Dicala din a.1857 conchisă în 10 februarie 1858 s'au aflat :

a) pe partea rom : 1302 case cu 1968 despărț de locuințe și 8254 inimi
 b) „ „ germ : 285 „ „ 479 „ „ „ 2485 „

în sumă 1587 „ „ 2447 „ „ „ 10739

Din acestea după religione au fost :

În partea rom.		În partea germ.	
1657	Germâni	1339	Germani
	)rom. cat.		rom
3	Armeni	2	Armeni) cat.
525	Români)gr.	28	Români)gr.
4602	Români	230	Români
8	Armeni) gr.n.u.	8	Armeni)gr.n.u.
136	Luter	147	Liter
37	Reform	50	Reform
16	Unitari	190	Izraeliți
479	Izraeliți	419	Streini

8254 2485 = 10.739

3) După stare și modul viețuirii

25 Preoți
 159 Oficiali
 9 Militari
 99 Literați și artisci
 11 Advocați
 14 Medici și Chirurgi
 514 Proprietari de pământ
 47 Proprietari de case și venituri
 477 Fabricanți și meseriași
 93 Neguțători
 7 Luntrași și pescari
 105 ajatători de argonomie
 415 „ „ meserii
 86 „ „ neguțători
 264 alți șierbi
 765 Dileri
 416 Ccialalți preste 14 ani parte bărbătească
 6032 Femei și Prunci

4) După șederea cu locuința

a) L.R.3552	indigeni	195	absenți	bărbați		
„ „	3597	„	109	„	femei	
7	7149	„	304	=	1194	419 streini
b) L.G.	957	indigeni	41	absenți	bărbați	
„ „	987	„	9	„	femei	
	1944		50	=	1994	491 streini
Suma	10385	„	cu streini	cu tot de față		
	354	„	absenți			

10.739

Iară după consemnațiunea făcută în a.1862 încă neindeplinită și nelegalisată în toți ramii ei, se scie previe atâta cumcă ;

În Lug. Rom sunt 1321 case

În Lug. Germ. sunt 300 case

1621

Românii în tot Lugojul sînt 6780 ânime.

Prin urmare cumcă poporațiunea Lugojului sue la 11.000 ânime

BEITRÄGE ZUR RUMÄNISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG IM BANAT
IN DER MITTE DES 19—TEN JAHRHUNDERTS
(DIE BESCHREIBUNG VON LUGOSCH AUS DEM JAHRE 1862
VON ȘTEFAN MOLDOVAN)

(Zusammenfassung)

Die Arbeit, präsentiert den Beitrag des Priesters Ștefan Moldovan zur Entwicklung der Banater Geschichtsschreibung, durch die „Beschreibung Lugosch's im Jahre 1862“, aus welcher einige Ausschnitte wiedergeben werden.